

УДК 351.83:304](477)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ РІЗНИХ ФОРМ САМОЗАЙНЯТОСТІ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

Божко Я.О.

аспірант Національної академії державного управління при Президентові України

Annotation

The article analyzes state policy on enhancing self-employment of people with disabilities in Ukraine. The author studies legal basis, major mechanisms and efficiency of the policy. The data of sociological survey on self-employment of people with disabilities is given. The state support of economic activity of civic organizations of invalids is scrutinized.

Анотація

У статті проаналізовано державну політику сприяння самозайнятості людей з обмеженими можливостями в Україні. Досліджено законодавче забезпечення, основні механізми такої політики та її ефективність. Наведено дані соціологічного опитування молодих інвалідів на тему їхньої самозайнятості. Розглянуто державну підтримку економічної діяльності громадських організацій інвалідів.

Ключові слова

інваліди, самозайнятість, державна політика у сфері зайнятості інвалідів, малий та середній бізнес, працевлаштування.

I. Вступ

Самозайнятість є особливо привабливою формою праці для інвалідів. Вона надає економічну незалежність тим людям, хто хоче перебувати близько до сформованої мережі підтримки, ніж переміщуватись до регіонів з кращими економічними можливостями. Самозайнятість дає змогу працювати за нетрадиційним графіком, аби індивіди могли займатись питаннями здоров'я, що можуть супроводжувати інвалідність. Самозайнятість також може використовуватись для уникнення бар'єрів навколишнього середовища, як-от недоступність транспортування до місць роботи.

У статті державна політика з підтримки самостійної зайнятості інвалідів в Україні розглядається в ширшому контексті діяльності держави щодо розвитку малого і середнього бізнесу. В процесі дослідження з'ясувались особливості відповідної політики як у цілому, так і щодо інвалідів.

Підвищення рівня зайнятості інвалідів – один із пріоритетів державної соціальної політики щодо цієї категорії громадян. Державою визнано, що саме трудова діяльність відіграє особливу роль у процесі інтеграції

інвалідів до суспільного життя, допомагаючи їм відчутти власну необхідність як з боку родини, так і суспільства в цілому, подолати наслідки інвалідності, поліпшити власний матеріальний добробут завдяки отриманню заробітної плати, забезпечити повноцінну реабілітацію.

Одним із напрямів проведення державної політики зайнятості є сприяння самостійній зайнятості населення, розвиток підприємництва. Однак цьому протидіють економічна і політична нестабільність, на перешкоді стають високі податки, недосконалість законодавства щодо самозайнятості населення та захисту його прав. Відтак, на порядку денному державної політики перебувають завдання із забезпечення взаємозв'язку політики зайнятості та державної економічної політики шляхом створення на державному рівні дієвих важелів для покращання кредитування самозайнятості населення, організації навчання, забезпечення спеціальними технологічними розробками щодо різних видів діяльності, виділення частини інвестицій і ресурсів на підтримку самозайнятості.

На сьогодні в Україні існує ряд досліджень з проблем сприяння зайнятості інвалідів в Україні. Над розробкою пріоритетних напрямів державного регулювання процесів зайнятості інвалідів працюють учені Науково-дослідного інституту соціально-трудова відносин Міністерства праці України Г. Гаврюшенко, Н. Гаєвська, П. Коропець, С. Мельник та ін. Так, ними у співпраці з Міністерством праці та соціальної політики України, Національною Асамблеєю інвалідів України і всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів у 2008 р. була підготовлена національна доповідь "Про становище інвалідів в Україні" [10]. Окремі аспекти зайнятості інвалідів висвітлюють К. Іпсен [12], Е. Лібанова [7], Н. Маліновська [8], О. Палій [7], О. Петроє [8] та ін. На жаль, в Україні дотепер відсутнє окреме ґрунтовне дослідження, присвячене проблемам самозайнятості інвалідів. У вищезазначених вітчизняних працях це питання розглядається в сукупності з іншими аспектами трудової зайнятості інвалідів. Тема самозайнятості інвалідів більше розроблена закордоном, зо-

крема в США, де у 2003 р. дослідники К. Гріфін і Д. Хемміс опублікували книгу "Як збільшити самозайнятість інвалідів" [11]. Ця публікація розрахована, насамперед, на соціальних працівників, що відповідають за сприяння працевлаштуванню інвалідів, і написана в стилі посібника.

Результати аналізу наукової літератури засвідчують, що загальнотеоретичні та методологічні аспекти досліджуваної проблеми достатньо повно висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних учених.

Недостатньо вивченими є потреби інвалідів у контексті вирішення проблем їхньої самозайнятості. І як наслідок відсутні чітко визначені і продумані механізми державної політики щодо людей з інвалідністю, зокрема, із забезпечення самозайнятості інвалідів.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз державної політики зі сприяння розвитку різних форм самозайнятості інвалідів в Україні.

III. Результати

Сприяння розвитку самозайнятості та малого і середнього бізнесу – один із найбільш перспективних шляхів здійснення активної політики зайнятості в Україні. Її розвиток є найважливішим напрямом активного регулювання ринку праці. Способом стабілізації рівня зайнятості населення, який забезпечує працездатному населенню, що не працює, умови для прояву економічної активності і можливості заробляти на життя, є самостійна зайнятість. Це пов'язано з тим, що самозайнятість дає людині значну свободу дій, можливість проявити себе й отримувати доходи відповідно до кількості і якості затраченої фізичної і розумової праці, комерційного ризику і вкладеного капіталу. Зокрема проведення підприємницької діяльності дало змогу значній частині населення вижити в складні часи економічного занепаду в Україні протягом 1990-х рр., отримати додаткові джерела життєдіяльності та накопичити значний досвід ведення бізнесу. Все це спричинило позитивний вплив на формування ринкової системи господарювання. Водночас цей період характеризується значними суперечностями державної політики щодо регулювання розвитку малого і середнього бізнесу в нашій країні. Слід також зазначити, що діяльність самозайнятого населення сприяє формуванню (створенню) малого виробничого капіталу, причому, як правило, в нових або недостатньо розвинутих галузях економіки.

Що стосується безробітних, то сприяння розвитку відкриття власної справи означає оплату урядом створення самими безробітними собі роботи замість компенсації прибутків, втрачених через відсутність роботи.

Рішення фізичної особи відкрити власний бізнес залежить від доступності цієї альтернативи. Безробітний вирішує питання про відкриття своєї справи за умови, що очікувані переваги будуть оцінені ним вище, ніж збереження статусу безробітного або отримання місця найманого працівника. Зайняті віддадуть перевагу самозайнятості, якщо переконаються в її перевагах перед статусом найманого працівника (з огляду на ризик втрати роботи або можливості знайти кращу роботу). Рішення фізичної особи про перехід до підприємницької діяльності залежить від розміру державної допомоги і підтримки, яку така особа розраховує одержати. Малі й середні підприємства вимагають менших капіталовкладень у розрахунку на одного працівника порівняно з великим бізнесом і здатні функціонувати більш економічно. Порівняно з високо механізованими й автоматизованими підприємствами великих фірм, вони дають засоби до існування набагато більшій кількості людей, сприяють поширенню знань і професійних навичок (це допомагає подоланню нерівності у суспільстві). Стимулювання і підтримка виробництва передбачає створення максимально сприятливих умов для розвитку і діяльності підприємства, особливо малого бізнесу. Це один із найважливіших ресурсів стабілізації не лише у виробничій, а й у соціальній сфері.

Формальна (офіційна) самозайнятість населення вимагає певної державної підтримки. При цьому стимулювання самозайнятості населення доцільне у сфері виробництва, виробничій інфраструктурі, на об'єктах з перевезення, заготівлі та зберігання сільськогосподарської продукції, первинній переробці овочів, фруктів тощо.

Світовий досвід свідчить про те, що найбільшого поширення самозайнятість набуває в сільському господарстві. Серед не-сільськогосподарських галузей велика частина самостійно зайнятих осіб зосереджується у сфері послуг, найменша – у промисловості. Цілком імовірно, що в Україні слід очікувати саме таких пропорцій у розподілі самозайнятого населення.

У зв'язку з труднощами перехідного періоду, зокрема з низькою ціною робочої сили, самозайнятість в Україні набула більш значних обсягів у неформальному секторі. Хоча одним із напрямів проведення державної політики зайнятості є сприяння самостійної зайнятості населення, розвиток підприємництва; цьому протидіють економічна і політична нестабільність, на перешкоді стають високі податки, недосконалість законодавства щодо самозайнятості населення та захисту його прав.

Зрозуміло, що фінансово-економічна криза не могла не позначитися на цьому секторі

економіки. Суттєве скорочення господарчої діяльності сьогодні спостерігається в галузях, де сконцентрована найбільша кількість малих підприємств, а саме в оптовій та роздрібній торгівлі, промисловості, операціях з нерухомістю, здаванні у найм і наданні послуг, будівництві. Донедавна на ці види економічної діяльності припадало в малому бізнесі понад 80% суб'єктів діяльності та 75% робочих місць. Крім прогнозованої тенденції до уповільнення темпів розвитку малого підприємництва та посилення конкуренції серед її суб'єктів, ситуація ускладнюється тим, що, скоріш за все, скоротяться традиційно обмежені ресурси, які державні та муніципальні органи влади виділяли на підтримку підприємців-початківців [2, с. 41].

Статистичні дані про залучення до підприємницької діяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями відсутні. Хоча за результатами дослідження аналітичного центру "Соціоконсалтинг", спрямованого на вивчення ситуації у Луганській та Львівській областях щодо дотримання прав на працю та зайнятість молоді з особливими потребами, можна сформулювати для себе певне враження про стан проблеми [2].

Так, за даними проведеного опитування, лише 3% молодих інвалідів, що працюють, є підприємцями або самозайнятими, у тому числі 6 осіб у Львівській та 3 особи в Луганській областях.

За сучасних умов уразливим категоріям працездатного населення, до яких належать і молоді інваліди, дуже складно прийняти рішення щодо відкриття власної справи. Вочевидь, це не могло не позначитися на відповідях молодих інвалідів. На відміну від своїх однолітків, які не мають фізичних обмежень, респонденти значно рідше замислюються про підприємницьку діяльність або самозайнятість як форму реалізації власної економічної активності. За даними національних репрезентативних опитувань молоді, кількість тих, хто хотів би відкрити власне підприємство або працювати як приватний підприємець, тривалий час коливається у межах 25–30%, водночас серед респондентів з інвалідністю таких було лише 8%. Більшість молодих інвалідів (73%) не хотіли б відкрити власну справу. Решта – або ніколи не замислювалися про таку діяльність (8%), або не змогли відповісти (11%) [2, с. 41].

Попри незначну кількість респондентів, зацікавлених у відкритті власної справи, наведені дані надто оптимістично характеризують поширеність реальних підприємницьких настроїв. По-перше, лише один із чотирьох потенційних "підприємців" має вищу або професійну освіту, решта – закінчили або продовжують навчатися в середній школі та здебільшого без досвіду трудової діяльності. По-друге, у багатьох респонден-

тів відсутні чіткі уявлення про сферу, в якій вони бажали б відкрити або розвивати свій бізнес. Із 32 опитаних, які висловили зацікавленість у підприємницькій діяльності, 9 осіб не змогли визначитись, чим саме вони хотіли б займатися. Ті, хто більш серйозно замислювався про власну справу, орієнтуються виключно на традиційні для малого підприємництва та самозайнятості сфери – роздрібну торгівлю (7 осіб) та надання послуг (16). Серед останніх респонденти зазначали такі їхні виробничі види, як ремонт побутової та комп'ютерної техніки, житла, автомобілів, автоперевезення. До невиробничої сфери належать зазначені опитаними медичні та ветеринарні послуги, дизайн, організація роботи фітнес-клубу [2, с. 41–42].

Іншою серйозною причиною, що заважає молодим інвалідам спробувати себе у бізнес-діяльності, є брак знань. Це стосується багатьох аспектів підприємництва – від визначення з напрямом господарчої діяльності, складання бізнес-плану, порядку реєстрації до розмірів та порядку сплати податків, які, до речі, для малого бізнесу не настільки сьогодні великі, щоб стати справжньою перешкодою для його відкриття.

Отже, молоді люди з фізичними обмеженнями вкрай мало орієнтовані на підприємницьку діяльність та самозайнятість. Найбільшу інерцію продемонструвала молодь із вищою освітою, кваліфікацією та досвідом роботи. Слабкий інтерес до підприємництва тут пов'язаний як з об'єктивними чинниками (відсутністю реальних фінансових і організаційних механізмів для підприємців-початківців, особливо тих, які мають фізичні обмеження; браком освіти та кваліфікації молоді, її необізнаністю із сучасною ринковою кон'юктурою), так і з перебільшенням ризиків і труднощів самостійної економічної діяльності [2, с. 43].

Одним з основних засобів розвитку самостійної зайнятості інвалідів є створення необхідних економічних умов для функціонування підприємств та організацій громадських організацій інвалідів. У зв'язку з цим 13.07.2000 р. був прийнятий Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування підприємств та організацій громадських організацій інвалідів". Відповідно до цього та інших законів України, державна допомога надається виробничо-господарським структурам, створеним інвалідами чи за їх участю, у формі пільг з оподаткування, фінансової допомоги, кредитування тощо.

Для визначення пріоритетів при розміщенні державного замовлення, ведення обліку і здійснення контролю за використанням такої допомоги створений спеціальний уповноважений державний орган – Комісія з питань діяльності підприємств та громадсь-

ких організацій інвалідів. Вона має міжвідомчий характер, що сприяє комплексному вирішенню проблем інвалідів.

На місцевому рівні створені і функціонують регіональні комісії з питань діяльності підприємств та громадських організацій інвалідів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі як регіональні (територіальні) органи Комісії з питань діяльності підприємств та громадських організацій інвалідів.

Важливу роль у розвитку малого підприємництва та самостійної зайнятості відіграють державні служби зайнятості. Вони проводять роботу з професійної орієнтації та професійної освіти інвалідів. Наприклад, в Сумському центрі зайнятості з метою орієнтації безробітних інвалідів на самозайнятість і підтримку підприємницької ініціативи у 2008 р. 13 інвалідів навчались за курсом "Підприємець-початківець", успішно склали бізнес-плани та отримали одноразову допомогу по безробіттю для започаткування власної справи.

На підприємствах громадських організацій інвалідів в Україні, станом на 2007 р. понад 60% від загальної чисельності працівників становлять особи з обмеженими можливостями [10, с. 151].

Відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян" від 16.06.1992 р. № 2460-XII (ст. 24), з метою виконання статутних завдань і цілей зареєстровані об'єднання громадян можуть здійснювати необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ та організацій із статусом юридичної особи, заснування підприємств у порядку, встановленому законодавством [4].

Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21.03.1991 р. № 875-XII (ст. 14) визначено, що громадські організації інвалідів "...створюють підприємства, які здійснюють комерційну і некомерційну господарську та іншу діяльність незаборонену законодавством" [5].

На підприємства громадських організацій інвалідів покладено виконання двох функцій:

- соціальної (залучення інваліда до роботи в колективі, до участі в культурно-просвітницьких об'єднаннях, гуртках; формування у нього активної позиції в суспільстві тощо);
- економічної (створення робочого місця для інваліда; виготовлення та реалізація товарів і послуг; проведення трудової реабілітації (виконання плану згідно з індивідуальною програмою реабілітації); виплата заробітної плати тощо).

Законом України від 13.07.2000 р. № 1926-14 було внесено доповнення до За-

кону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" (статтями 14-1, 14-2, 14-3), що визначають право підприємств та організацій громадських організацій інвалідів на пільги із сплати податків. Застосовувати зазначені пільги підприємства громадських організацій інвалідів можуть за наявності дозволу на право користування пільгами з оподаткування, який надається міжвідомчою Комісією з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів (далі – Комісія) [10, с. 152].

Процедура надання підприємствам громадських організацій інвалідів державної допомоги нормативно врегульована, належним чином відпрацьована. З метою визначення доцільності надання державної допомоги підприємствам громадських організацій інвалідів у вигляді пільг з оподаткування Комісією та регіональними комісіями проводиться ретельний аналіз їх діяльності. Такий підхід дає можливість оцінювати діяльність підприємства з погляду його значущості для соціального захисту на ньому інвалідів, які працюють, можливості працевлаштування інвалідів, а не лише з погляду відповідності підприємства прямим вимогам законодавства (середньооблікова чисельність інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менше 50% від загальної чисельності працівників; фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% суми загальних витрат на оплату праці; безпосереднє виготовлення товарів; розмір середньомісячної заробітної плати інвалідів в еквіваленті повної зайнятості не менший за законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати тощо). Пільги підприємствам надаються за умови реального працевлаштування на них інвалідів та аналізу соціальної значущості підприємств, яка характеризується фінансуванням соціальних програм для інвалідів, своєчасністю виплати заробітної плати інвалідам та її розміру, відповідністю виробничої діяльності фізичним можливостям інвалідів.

Як показує аналіз роботи, вказана процедура є достатньо ефективною та значно спрощує відносини підприємств та організацій громадських організацій інвалідів з органами державної податкової служби. Діяльність Комісії дає можливість принципово підходити до вирішення питання щодо пільгового оподаткування підприємств, заснованих громадськими організаціями інвалідів, і зменшувати навантаження на Державний бюджет.

Розмір державної фінансової допомоги ГОІ, право на отримання якої було надано Комісією, має динаміку до зростання (див. табл.).

Таблиця

Державна допомога, надана підприємствам громадських організацій інвалідів за рішенням Комісії у 2003–2007 рр.

Показники	Роки				
	2003	2004	2005	2006	2007
Фінансова допомога	31,4	33,2	29,6	42,4	65,7
Пільги з оподаткування	94,5	153,3	101,9	83,3	163,4
Напрями спрямування коштів, отриманих від застосування пільг з оподаткування, у тому числі:					
- виробничі потреби (модернізація виробництва, поліпшення основних фондів, освоєння нових видів продукції)	43,4	75,4	48,4	31,4	67,9
- соціальні потреби інвалідів, утримання соціальної сфери, поповнення обігових коштів тощо	51,1	77,9	53,5	51,9	97,3

Так, якщо у 2003 р. розмір цієї допомоги становив 31,4 млн грн, то у 2007 р. – 65,7 млн грн, відповідно (зростання більше ніж у 2 рази).

Розмір державної допомоги, що надається за рішенням Комісії підприємствам громадських організацій інвалідів у вигляді пільг з оподаткування за рахунок адміністративно-господарських санкцій, що надходять до Фонду соціального захисту інвалідів, становив у 2003 р. – 94,5 млн грн, 2004 р. – 153,3 млн грн, 2005 р. – 101,9 млн грн, 2006 р. – 83,3 млн грн, 2007 р. – 163,4 млн грн (за п'ять років збільшення становить 49,9 млн грн, або у 1,7 раза).

При цьому, відповідно, зросла й кількість підприємств громадських організацій інвалідів, які користуються пільгами з оподаткування. Так, за даними Мінпраці України, у 2002 р. кількість підприємств громадських організацій інвалідів, які користуються такими пільгами, становила 363 підприємства, у 2006 р. – 399 підприємств, відповідно, та за 9 місяців 2007 р. їх кількість становила вже 401 підприємство.

Вивільнені заощаджені кошти від пільгового оподаткування підприємства громадських організацій інвалідів спрямовують, у першу чергу, на матеріально-технічне забезпечення своєї діяльності, модернізацію виробництва, освоєння нових видів продукції, створення нових робочих місць для осіб з інвалідністю, підтримку соціальної інфраструктури, фінансування соціальних програм для громадян з обмеженими можливостями тощо. Так, УТОГУ за 5 років (2003–2007 рр.) всього було виділено безповоротної фінансової допомоги Фондом соціального захисту інвалідів на суму 52,114092 тис. грн. За рахунок цих коштів, які було використано на технічне переоснащення підприємств УТОГ, створено 416 нових та збережено 2510 існуючих робочих місць для інвалідів [10, с. 152–153].

Завдяки зазначеній допомозі на підприємствах громадських організацій інвалідів збільшуються обсяги виробництва та реалізації товарів, робіт, послуг, заробітна плата інвалідів, що працюють, суттєво зменшується заборгованість із виплати заробітної плати тощо.

Основними видами діяльності підприємств громадських організацій інвалідів є

виробництво товарів народного споживання, продуктів харчування, виготовлення пластмасових виробів, поліграфічної продукції, складання газових плит, пральних машин, шиття різних видів одягу, надання побутових та юридичних послуг, торговельна діяльність тощо.

Фінансово-економічний стан цих підприємств громадських організацій інвалідів залежить від наявності державного (регіонального) замовлення на виготовлення ними продукції. З метою сприяння в наданні пріоритетів при розміщенні державного замовлення регіональні комісії в межах своєї компетенції доводять до розпорядників коштів державного та місцевих бюджетів перелік продукції, що виробляється підприємствами громадських організацій інвалідів.

Таким чином, підприємства громадських організацій інвалідів – це соціально-економічні підприємства, які роблять серйозний внесок у працевлаштування громадян з інвалідністю, їх інтеграцію в суспільство. Отже, державна підтримка таких підприємств буде сприяти забезпеченню зайнятості інвалідів, які не можуть (або не хочуть) працевлаштуватися на вільному ринку праці.

IV. Висновки

Збільшенню зайнятості інвалідів сприяє розвиток їх підприємницької та індивідуально-трудова діяльності. З огляду на це, ми пропонуємо надавати інвалідам-підприємцям пільгову фінансову підтримку за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та інших фондів; запровадити повне звільнення від оподаткування не менше як на 5 років малих підприємств, створених інвалідами, та інвалідів-підприємців; організувати оволодіння інвалідами суміжних спеціальностей відповідно до попиту на ринку праці; створити у ряді міст інвабізнес-інкубатори з надання підтримки інвалідам, які починають підприємницьку діяльність. Вирішити проблему соціального захисту малих підприємців шляхом поширення на них умов надання соціальної та матеріальної допомоги при захворюванні, інвалідності на виробництві, врахування стажу роботи при нарахуванні пенсій тощо.

Залученню інвалідів до підприємництва, організації власної справи, у тому числі індивідуальної трудової діяльності, сприятиме розроблення пакету нормативно-правових документів щодо: спрощення реєстрації спеціалізованих підприємств та малих підприємств інвалідів; надання їм безвідсоткових позик та фінансової допомоги; забезпечення замовленнями на виготовлення продукції; надання пільг з оподаткування. Виконання положень Закону України "Про народні художні промисли" сприятиме залученню до самозайнятості інвалідів, які мають здібності до малярства. Для сприяння реалізації товарів (послуг), що виготовляються підприємствами інвалідів, а також окремими інвалідами, потрібно, щоб місцеві органи влади допомагали у формуванні торговельної мережі. При цьому необов'язково створювати окремі торговельні підприємства. Можна використовувати невеликі відділення (секції) у тих торговельних організаціях, що вже функціонують, а через засоби масової інформації слід постійно й оперативно рекламувати ці товари та послуги.

Література

1. Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 716.
2. Дотримання прав на працю та зайнятість молоді з особливими потребами у Луганській та Львівській областях / І.Л. Демченко, О.Г. Карагодіна, І.М. Терюханова, Ю.М. Галусян та ін. – К., 2009. – 100 с.
3. Загальні принципи щодо надання інвалідам рівних можливостей у суспільному житті. Генеральна Асамблея ООН, 2004 р.

4. Закон України "Про об'єднання громадян" від 16.06.1992 р.
5. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21.03.1991 р.
6. Конвенція про права інвалідів. Генеральна Асамблея ООН. 2006 р.
7. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист : навч. посіб. / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 491 с.
8. Петроє О.М. Особи з обмеженими фізичними, розумовими, психічними можливостями: конкурентоспроможність на ринку праці / О.М. Петроє, Н.М. Маліновська // Врегулювання проблемних питань та захисту прав інвалідів у сфері праці / [за заг. ред. В.М. Дьяченка, М.Л. Авраменка]. – К. : Університет Україна, 2007. – С. 25–42.
9. Піддубна Л.О. Особливості поведінки економічно-активного населення на ринку праці / Л.О. Піддубна // Зайнятість та ринок праці. – 1999. – Вип. 8. – С. 70–78.
10. Про становище інвалідів в Україні : національна доповідь [Електронний ресурс] / Міністерство праці та соціальної політики України, Науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин Мінпраці України, Національна Асамблея інвалідів України. – К., 2008. – 219 с. – Режим доступу: www.minpraci.gov.ua/.
11. Griffin C. Making Self-Employment Work for People with Disabilities / C. Griffin, D. Hammis. – Baltimore : Brookes, 2003. – 242 р.
12. Ipsen C. Self-Employment for People with Disabilities: Enhancing Services through Interagency Linkages / C. Ipsen, N. Arnold, K. Colling // Journal of Disability Policy Studies. – 2005. – Vol. 15. – № 4. – P. 231–239.

УДК 351.84

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЇ

Бражко О.В.

кандидат економічних наук, доцент
Класичний приватний університет

Annotation

The personal touches of socio-economic development of cities of district value, problem of their development are considered in the article. Their role is shown in economic development of territory, region and country. Priorities of public policy of development of cities of district value are examined. Basic recommenda-

tions are formed in relation to working out urgent problems of such cities and integration of their territorial-economic complexes in unique socio-economic space of Ukraine.

Анотація

У статті розглянуто характерні риси та проблеми соціально-економічного розвитку міст районного значення. Показано їх роль у